

درآمدی بر روش‌شناسی کلینی در استناد به سیره پیامبر(ص) با تکیه بر بخش «مولد النبی(ص)» کتاب کافی

منصور داداش‌نژاد*

فاطمه کرمی**

چکیده

یکی از کهن‌ترین و مهم‌ترین منابع حدیثی شیعه، در بررسی زندگانی پیامبر(ص)، کتاب کافی نوشته کلینی است. کلینی ذیل «ابواب التاریخ» کافی، در قسمت «مولد النبی(ص)»، از میان انبوه روایات باقی‌مانده در متون پیشینیان درباره پیامبر(ص)، به چهل روایت بسنده کرده است. در این پژوهش، با بررسی احادیث گردآمده ذیل «مولد النبی(ص)» کافی درصددیم روش، منطق و تأثیر دیدگاه‌های مطرح عصر کلینی در گزینش روایات این باب را بیابیم. با بررسی سندی و متنی روایات باب «مولد النبی(ص)» نتیجه گرفتیم که هدف و دغدغه اصلی کلینی نه بررسی صرف تاریخی، بلکه نشان دادن ویژگی‌ها و توانایی‌های پیامبر(ص) و معرفی مصداقی حجت‌های الهی بوده است. در خصوص منزلت معصومان(ع)، دسته‌ای از شیعیان آن روز بر ویژگی‌های فرابشری و عده‌ای بر ویژگی‌های بشری تأکید می‌کردند؛ اما کلینی روشی میانه برگزید. او ضمن بازتاب دادن دو دیدگاه رایج در این زمینه، به طور ویژه، به جنبه‌های غیر طبیعی پیامبر(ص) توجه و احادیث بیشتری در تقویت آن گرد آورد.

کلیدواژه‌ها: سیره پیامبر(ص)، روش کلینی، کافی، حدیث، «مولد النبی(ص)».

* استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (نویسنده مسئول)

Email: m.dadash@yahoo.com

** کارشناس ارشد تاریخ اسلام جامعه الزهرا

[تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۹/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۹]

مقدمه

ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی رازی (م ۳۲۹ق)، در میان قرن سوم هجری، در کُلین، از توابع ری به دنیا آمد. کلینی بخشی از تحصیلات خود را در ری سپری کرد که با حضور صاحبان اندیشه‌های کلامی و گرایش‌های مذهبی مختلف، مرکزی علمی بود. او بعدها به قم رفت و از محضر استادان بزرگی، چون حسین بن محمد اشعری، احمد بن ادریس قمی (م ۳۰۶ق)، محمد بن یحیی عطار و علی بن ابراهیم بن هاشم قمی (م ۳۰۷ق) بهره برد. محدثان حوزه حدیثی قم، بر خلاف حوزه ری، در موضوعات عقیدتی گرایش یکسانی نداشتند و بر عمل به ظواهر روایات تأکید و با غالیان، به شدت برخورد می‌کردند. بغداد مقصد نهایی سفرهای کلینی بود که در آن، عقل‌گرایی، به نمایندگی ابوسهل نوبختی (م ۳۱۱ق) غلبه داشت.

کتاب کافی که در حضور این جریان‌های فکری پدید آمد، در شمار نخستین کتاب‌های جامع حدیثی شیعه قرار گرفت. این کتاب سه بخش «اصول»، «فروع» و «روضه» و نیز ۱۶۱۹۹ روایت در موضوعات گوناگون اعتقادی، فقهی، اخلاقی، تاریخی و غیره را دربردارد. شیخ مفید (م ۴۱۳ق) (۱۴۱۴: ۷۰) درباره این کتاب که در میان کتب اربعه شیعه، بزرگ‌ترین و مهم‌ترین است، می‌گوید: «کافی در ردیف جلیل‌ترین کتب شیعه و سودمندترین آنهاست».

فراوانی احادیث، نقل احادیث به گونه مسند و نزدیکی به عصر حضور ائمه (ع) از ویژگی‌های کافی است. دیگر آثار کلینی عبارت است از: *الرد علی القرامطة*، *رسائل الائمة (ع)*، *تعبیر الرؤیا*، *کتاب الرجال و ما قیل فی الائمة (ع) من الشعر* (نجاشی، ۱۴۰۷: ۳۷۷/۱)؛ اما جز کافی کتابی از وی نمانده است.

سیره پیامبر (ص) در کتب اربعه

سخنان و رفتار رسول خدا (ص)، در کتاب‌های حدیثی شیعه، بیشتر به صورت پراکنده و در لابه‌لای عناوینی یافت می‌شود که به رسول خدا (ص) اختصاص ندارد. شیخ صدوق (م ۳۸۱ق)، در *من لایحضره الفقیه*، در موارد اندکی، به سیره پیغمبر (ص) توجه کرده؛ ولی فصلی یا بابی ویژه به مباحث مربوط به سیره آن حضرت اختصاص

نداده است. او ضمن بیان احادیث مربوط به وضو، به کیفیت وضو و نماز پیامبر(ص) اشاره کرده است (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۳۶/۱)؛ او همچنین احادیثی در مورد کیفیت و فضیلت زیارت آن حضرت آورده (همان: ۵۷۷/۲) و بابی را به نهی‌های پیامبر(ص) ایشان اختصاص داده است (همان: ۳/۴).

شیخ طوسی (م ۴۶۰ق) (۱۴۰۷: ۶/۲)، در *تهذیب الاحکام*، فقط در «کتاب مزار»، بسیار خلاصه‌وار، به نسب، تاریخ ولادت و وفات، محل دفن، فضیلت و کیفیت زیارت آن حضرت اشاره کرده است. در *الاستبصار* هم، عنوانی به تاریخ و سیره رسول اکرم(ص) اختصاص نیافته است (همو: ۱۳۹۰).

از میان کتب اربعه، *کافی* عناوین بیشتری را به رسول خدا(ص) اختصاص داده است. کلینی در این کتاب، در ابواب گوناگون، به گوشه‌هایی از سیره و رفتار پیامبر(ص) پرداخته و احادیثی در این زمینه گرد آورده است. مهم‌ترین این باب‌ها «ابواب التاریخ» است. ابواب دیگری که کلینی، در آنها هم، به سیره پیامبر(ص) توجه کرده، به شرح زیر است:

۱. دو صفحه از «بابُ أن رسول الله(ص) اولُ من اجاب و اقر لله عزّ و جلّ بالربوبية»، ذیل «کتاب الایمان و الکفر» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۰/۲-۱۲)؛

۲. هفت روایت در «باب صوم رسول الله(ص)»، ذیل «کتاب الصیام» و دربارهٔ روزه پیامبر(ص) (همان: ۸۹/۴-۹۱)؛

۳. حدود پنج صفحه از «باب ما أحلّ للنبی(ص) من النساء»، ذیل «کتاب نکاح» (همان: ۳۸۷/۵-۳۹۱)؛

۴. دو صفحه از «باب آخر منه و فیه ذکر ازواج النبی(ص)» دربارهٔ همسران پیامبر(ص) (همان: ۴۲۰-۴۲۱)؛

۵. سه صفحه از «باب صفة مُبايعة النبی(ص) النساء» (همان: ۵۲۶-۵۲۸)؛

۶. سه صفحه از «باب أن رسول الله(ص) و فاطمة(ع) عَقَّ عن الحسن و الحسين(ع)» و «باب أن اباطالب عَقَّ عن رسول الله(ص)» (همان: ۳۲/۶-۳۴)؛

۷. «باب صدقات النبی(ص) و فاطمة و الائمه(ع) و وصایاهم» (همان: ۴۷/۷).

در «کتاب الروضة» نیز، به صورت متفرقه و بدون دسته‌بندی، احادیث و گزارش‌های تاریخی فراوانی دربارهٔ پیامبر(ص) درج شده است. مقایسهٔ بین *کافی* و دیگر کتب اربعه

در عناوین اختصاص یافته به پیغمبر(ص) روشن می‌کند که کافی اطلاعات بیشتری درباره تاریخ و سیره پیامبر(ص) ارائه کرده است.

«ابواب التاريخ»، «باب مولد النبی(ص)»

جزء اول از هشت جزء کافی چهار کتاب را دربردارد: «کتاب العقل و الجهل»، «کتاب فضل العلم»، «کتاب التوحید» و «کتاب الحجة». کلینی در بخش «ابواب التاريخ» «کتاب الحجة»، اطلاعاتی تاریخی درباره معصومان(ع) ارائه کرده که نخستین عنوان آن «مولد النبی(ص)» و به زندگانی پیامبر(ص) مربوط است. تعبیر «مولد النبی(ص)» در عصر کلینی، برای بررسی زندگانی پیامبر(ص) رایج و با کل تاریخ زندگی ایشان مرادف بود؛ چنان که ابن حبیب بغدادی (م ۲۴۵ق) (بی تا: ۸)، در الْمُحَبَّر، ذیل عنوان «مولد النبی(ص)»، اطلاعاتی تاریخی از تولد تا وفات پیامبر(ص) درج کرده است. کلینی تعبیر «مولد النبی(ص)» را برای بیان شرح حال ائمه(ع) تکرار کرده و مرادش اطلاعات مربوط به کل زندگی آنان بوده است. برای تحلیل دیدگاه کلینی و دستیابی به سبک وی در ارائه اطلاعات تاریخی مربوط به پیامبر(ص)، دو قسمت «باب مولد النبی(ص)» را جداگانه بررسی می‌کنیم.

۱. گزارش تاریخی

کلینی پیش از بیان احادیث و بدون اسناد، در اندکی بیش از یک صفحه، اطلاعاتی تاریخی مربوط به پیامبر(ص) ارائه کرده است. این شیوه، در کتاب‌های حدیثی اهل سنت نیز معمول بوده است؛ چنان که بخاری (م ۲۵۶ق) (۱۴۰۱: ۷/۵، ۲۸، ۵۴) در بررسی غزوه‌های پیامبر(ص)، همچون عشیره، احد و بنومصطلق، نخست به اختصار و بدون ارائه اسناد، درباره تاریخ جنگ توضیح داده و سپس به صورت مسند، احادیث مرتبط با آن غزوه را ارائه کرده است. کلینی در این یک صفحه، اطلاعاتی درباره زمان و مکان ولادت، مدت اقامت در مکه، هجرت به مدینه و زمان رحلت پیامبر(ص) در اختیار می‌گذارد. قسمتی از اطلاعات این بخش با دیدگاه‌های اهل سنت همخوان و با گزارش‌های رایج کتاب‌های تاریخی همسوست؛ مثلاً تاریخ ولادت پیامبر(ص) دوازدهم ربیع الاول ثبت شده که مطابق با قول مشهور عامه و مخالف با نظر مشهور امامیه

هفدهم ربیع الاول) است (مفید، ۱۴۱۳: ۵۰؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۱۷۲/۱؛ طبرسی، ۱۳۹۰: ۵؛ اربلی، ۱۴۲۱: ۳۸/۱؛ امین، ۱۴۰۳: ۲۱۸/۱). کلینی تاریخ وفات پیامبر(ص) را هم، مانند مشهور اهل تسنن، ۱۲ ربیع الاول می‌داند؛ در حالی که منابع شیعی پس از کلینی، ۲۸ صفر را روز درگذشت رسول خدا(ص) ثبت کرده است (مفید، ۱۴۱۳: ۴۷؛ طبرسی، ۱۳۹۰: ۷).

اگرچه کلینی، در «ابواب التاریخ» در صدد بوده اهل بیت(ع) را به صورت مصداقی معرفی کند، دانش تاریخ را در نشان دادن ویژگی‌های منحصر به فرد آنان توانا ندیده است. او که در صدد بوده منزلت و حجت بودن معصومان(ص) را نشان دهد، گزاره‌های غیر تاریخی را برای تأمین هدف خود مطلوب‌تر دیده است. این نگاه که به مقصد نهایی کلینی معطوف است، در روش وی دو اثر آشکار داشته است: یکی بی‌توجهی به سند در ارائه اطلاعات تاریخی و دیگری استناد به مشهورات و پرهیز از شذوذات (داداش‌نژاد و کرمی، ۱۳۹۳: ۱۸۵-۱۶۲).

۲. گزارش حدیثی

کلینی پس از گزارش یک صفحه‌ای درباره پیامبر(ص)، چهل حدیث مسند درباره ایشان ارائه کرده است. موضوع و راویان این احادیث و ارزیابی آنها، در جدول زیر آمده و در ادامه بررسی می‌شود.

ش	موضوع	آخرین راوی	نخستین راوی	خاستگاه
۱	پیامبر(ص) سید فرزندان آدم	محمد بن یحیی	حسین بن عبدالله	قمی -
۲	پیامبر(ص) بهترین مخلوق	محمد بن یحیی	حماد بن عثمان ناب	کوفی
۳	خلقت نوری پیامبر(ص)	احمد بن ادریس	مُرازم بن حکیم ازدی	قمی مدائنی
۴	خلقت پیامبر(ص)	احمد بن ادریس	ابوحمزہ ثمالی	کوفی
۵	خلقت پیشین پیامبر(ص)	حسین بن محمد اشعری	محمد بن سنان زاهری	کوفی قمی
۶	فضیلت پیامبر(ص) اسلام بر دیگر پیامبران(ص)	عدة من اصحابنا	صالح بن سهل همدانی	همدانی -

ش	موضوع	آخرین راوی	نخستین راوی	خاستگاه
۷	تسیح خداوند کردن ائمه(ع) در اظله	علی بن محمد (ملقب به علان)	مفضل بن عمر جعفری	ری کوفی
۸	بلندی نام ائمه(ع) هنگام آفرینش	سهل بن زیاد	سنان بن طریف	ری -
۹	خلقت نوری ائمه(ع)	احمد بن ادریس	محمد بن عبدالله بن عمر	قمی -
۱۰	خلقت نوری ائمه(ع)	الحسین	جابر بن یزید جعفری	قمی کوفی
۱۱	سایه نداشتن پیامبر(ص)	علی بن محمد، علان	سالم بن ابی حفصه عجلی	ری کوفی
۱۲	برتری پیامبر(ص) از جبرئیل	علی بن ابراهیم	ابوبصیر اسدی	قمی کوفی
۱۳	برتری پیامبر(ص) از جبرئیل	عدة من اصحابنا	علی بن ابی حمزه بطائنی	کوفی -
۱۴	چهره پیامبر(ص)	عدة من اصحابنا	جابر بن یزید جعفری	کوفی -
۱۵	استغفار پیامبر(ص) برای شیعه علی	عدة من اصحابنا	محمد بن علی بن ابی شعبة حلبی	حلبی -
۱۶	نام بهشتیان و دوزخیان نزد پیامبر(ص)	علی بن ابراهیم	سیف بن عمیره عن ذکره	قمی کوفی
۱۷	اوصاف پیامبر(ص)	محمد بن یحیی	اسحاق بن غالب اسدی	قمی کوفی
۱۸	ایمان ابوطالب	محمد بن یحیی	ذُرُوسُ بن ابی منصور	قمی واسطی
۱۹	تعزیت خداوند به اهل بیت در رحلت پیامبر(ص)	حسین بن محمد أشعری	یعقوب بن سالم، عن رجل	قمی کوفی
۲۰	نور پیامبر(ص) در تاریکی	عدة من اصحابنا	اسماعیل بن عمار صیرفی	کوفی -
۲۱	حرمت آتش بر بستگان پیامبر(ص)	احمد بن ادریس	حسن بن علی بن فضال تیمی	قمی کوفی
۲۲	منزلت عبدالمطلب در قیامت	محمد بن یحیی	زرارة بن اعین شیبانی	قمی کوفی
۲۳	منزلت عبدالمطلب در قیامت	علی بن ابراهیم	مقرن	قمی -
۲۴	منزلت عبدالمطلب در قیامت	بعض اصحابنا	مفضل بن عمر جعفری	کوفی -
۲۵	عبدالمطلب و سپاه فیل	عدة من اصحابنا	ابان بن تغلب جریری	کوفی -
۲۶	منزلت پیامبر(ص) نزد عبدالمطلب	علی بن ابراهیم	رفاعة بن موسی النخاس	قمی کوفی

ش	موضوع	آخرین راوی	نخستین راوی	خاستگاه
۲۷	شیر خوردن پیامبر(ص) از ابوطالب	محمد بن یحیی	ابوبصیر اسدی	قمی / کوفی
۲۸	تشبیه ابوطالب به اصحاب کهف	علی بن ابراهیم	هشام بن سالم	قمی / کوفی
۲۹	ایمان ابوطالب	حسین بن محمد و محمد بن یحیی	اسحاق بن جعفر (الصادق(ع))	قمی / مدنی
۳۰	دفاع ابوطالب از پیامبر(ص)	علی بن ابراهیم	هشام بن حکم	قمی / کوفی
۳۱	هجرت پیامبر(ص) پس از درگذشت ابوطالب	علی بن ابراهیم	عبید بن زرارة بن اعین	قمی / کوفی
۳۲	اسلام ابوطالب به حساب جُمَّل	علی بن محمد و محمد بن یحیی	محمد بن عبدالله، رفعه	قمی / -
۳۳	اسلام ابوطالب به حساب جُمَّل	محمد بن یحیی	اسماعیل بن ابی‌زیاد سکونی	قمی / کوفی
۳۴	فضیلت فرزندان عبدالمطلب	محمد بن یحیی	اصبغ بن نباته حنظلی	قمی / کوفی
۳۵	کیفیت نماز بر پیامبر(ص)	محمد بن حسن طائی رازی	عبدالغفار بن قاسم انصاری	
۳۶	محل دفن پیامبر	محمد بن یحیی	عقبه بن بشیر	قمی / -
۳۷	محل دفن پیامبر(ص)	علی بن ابراهیم	عبدالله بن علی حلبی	قمی / حلبی
۳۸	نماز مهاجر و انصار بر پیامبر(ص)	محمد بن یحیی	جابر بن یزید جعفی	قمی / کوفی
۳۹	معنای سلام بر رسول خدا	بعض اصحابنا رفعه	داود بن کثیر رقی	-
۴۰	کیفیت صلوات امام صادق(ع) بر پیامبر(ص)	حسن بن محبوب سراد	عبدالله بن سنان	کوفی / کوفی

بررسی سند

- مشایخ کلینی و سهم آنها، در بخش «مولد النبى (ص)»، به شرح زیر است:
۱. ده روایت از محمد بن یحیی بن عطار قمی. چهار روایت دیگر را نیز محمد بن یحیی، با دیگران (حسین بن محمد و علی بن محمد بن عبداللّه) نقل کرده است؛ بنابراین، چهارده روایت از چهل روایت، به واسطه محمد بن یحیی عطار اشعری قمی نقل شده که از جمله مشایخ کلینی بوده است؛
 ۲. هشت روایت از علی بن ابراهیم بن هاشم قمی؛
 ۳. چهار روایت از احمد بن ادريس اشعری قمی. کلینی از شاگردان او بوده، روایات را بدون واسطه از او نقل کرده است؛
 ۴. چهار روایت از حسین بن محمد اشعری قمی؛
 ۵. یک روایت از علی بن محمد بن عبداللّه؛
 ۶. هشت روایت از عدة من اصحابنا که در شش مورد، پس از «عدة من اصحابنا»، نام احمد بن محمد آمده که اشاره به احمد بن محمد بن عیسی اشعری است. احمد بن محمد بن عیسی دو کتاب به نامهای فضل النبى (ص) و کتاب الاظله داشته است (نجاشی، ۱۴۰۷: ۸۲/۱). کلینی بسیاری از روایات خود را از طریق محمد بن یحیی، علی بن ابراهیم و احمد بن ادريس، از کتاب احمد بن محمد بن عیسی نقل کرده است. او همان کسی است که سهل بن زیاد را به دلیل غلو، از قم اخراج کرد؛
 ۷. دو روایت از علی بن محمد عَکَلان رازی از ری؛
 ۸. یک روایت از سهل بن زیاد از ری؛
 ۹. یک روایت از محمد بن حسن رازی از ری؛
 ۱۰. یک روایت از حسن بن محبوب از کوفه.
- از بررسی آخرین راوی این چهل روایت به دست می‌آید که اکثر قریب به اتفاق مشایخ کلینی، در بخش «مولد النبى (ص)»، از محدثان حوزه حدیثی قم بوده‌اند. محدثان ری، با چهار روایت، در درجه بعد قرار گرفته‌اند و نقش محدثان کوفه ناچیز و در حد یک حدیث بوده است.
- از بررسی خاستگاه نخستین راوی این چهل روایت روشن می‌شود که راوی ۲۶ روایت اهل کوفه بوده‌اند؛ اما هیچ‌یک از راویان کوفی سهم چشمگیری در نقل این

روایات نداشته‌اند و کلینی از هریک از راویان، به صورت پراکنده، روایتی برگزیده و نقل کرده است.

از بررسی نخستین و آخرین راوی این احادیث به دست می‌آید که بیشتر این احادیث هرچند منشأ کوفی داشته است، به تأیید محدثان قمی رسیده است و از این‌رو، کلینی با آرامش خاطر، آنها را نقل و با دیدگاه خود، تعدادی از آنها را گزینش کرده است. از این جهت می‌توان احادیث این باب کافی را ترکیبی از گرایش‌های کوفی و قمی و برابند نظرهای آنان درباره پیامبر(ص) دانست.

در اسناد بیست روایت از روایات چهل‌گانه، افرادی وجود دارند که به لحاظ رجالی، به آنها خدشه وارد است. برخی از آنها گرایش‌های مذهبی غیر دوازده‌امامی داشته‌اند. سالم بن ابی حفصه عَجَلی (از مرجئه و از سران بتریه) (کشی، ۱۳۴۸: ۲۳۵/۱؛ ابن داود حلی، ۱۴۱۱: ۴۵۵/۱)، علی بن ابی حمزه (طوسی، بی‌تا: ۲۸۳/۱)، ذُرُوسْت بن منصور واقفی (طوسی، ۱۳۸۱: ۳۳۶/۱) و اسماعیل بن ابی‌زیاد سکونی نیز از راویان عامه شمرده شده‌اند (علامه حلی، ۱۴۱۱: ۱۹۹). شش تن از راویان هم به غلو متهم شده‌اند که عبارت‌اند از: صالح بن سهل همدانی (که غالی و جاعل معرفی شده است. ابن غضائری، ۱۳۶۴: ۶۹/۱)، مُفَضَّل بن عمر جُعَفی (که رجالیان متقدم شیعه او را ضعیف، غیرقابل اعتماد و مرتفع القول دانسته‌اند. نجاشی، ۱۴۰۷: ۱۴۶/۱)، جابر بن یزید جُعَفی (برخی رجالیان شیعه در روایات و عقیده او تردید کرده‌اند. همان: ۱۲۸)، محمد بن سنان زاهری (که ابن غضائری او را ضعیف، غالی و وضاع معرفی کرده است. ابن غضائری، ۱۳۶۴: ۹۲/۱؛ طوسی، بی‌تا: ۴۰۶/۱)، داود بن کثیر رَقّی (که نجاشی او را ضعیف و مورد اعتماد غالیان و ابن غضائری فاسد المذهب دانسته‌اند. نجاشی، ۱۴۰۷: ۱۵۶/۱؛ ابن غضائری، ۱۳۶۴: ۵۸/۱) و احمد بن هلال عَبَرَتایی (که طوسی او را غالی و متهم در دین شناسانده است. طوسی، بی‌تا: ۸۳/۱).

بررسی محتوا

همه چهل روایت باب «مولد النبی(ص)»، مستقیم یا غیر مستقیم، به پیامبر(ص) ارتباط می‌یابد و درصدد است جایگاه دینی رسول خدا(ص) را نشان دهد. نوزده روایت از آنها به بیان ویژگی‌ها و فضایل آن حضرت می‌پردازد. چهارده روایت به

بستگان پیامبر(ص) اختصاص دارد و پنج روایت از وفات و دفن ایشان حکایت می‌کند. از نظر سنخ‌شناسی، روایات برگزیده کلینی دو گونه است: بیان‌کننده امور طبیعی و بیان‌کننده امور غیر طبیعی.

روایات بیان‌کننده امور طبیعی

دسته‌ای از روایات به جنبه‌های طبیعی و عادی اشاره دارد؛ مانند برتری پیامبر(ص) از دیگران، معراج ایشان، وصف چهره حضرت، آگاهی پیامبر(ص) از اهل بهشت و دوزخ، ویژگی‌های اخلاقی پیغمبر(ص)، حرمت آتش بر پدر و مادر ایشان، محشور شدن عبدالمطلب با سیمای انبیاء(ص)، گزارش رویداد اصحاب فیل و اقدامات عبدالمطلب، جایگاه پیامبر(ص) نزد عبدالمطلب، تشبیه ابوطالب به اصحاب کهف، ایمان ابوطالب با تکیه بر اشعار او، حمایت ابوطالب از رسول خدا(ص) در برابر مشرکان، خروج پیامبر(ص) از مکه پس از رحلت ابوطالب، اسلام ابوطالب، کیفیت نماز خواندن بر پیامبر(ص) و اختلاف در مکان دفن آن حضرت.

این احادیث هرچند به هدف نشان دادن جایگاه دینی رسول خدا(ص) و به تبع، حجت بودن ایشان در کنار یکدیگر گرد آمده است، به لحاظ محتوا، گاه به موضوعات تاریخی عنوان‌داری، همچون رویداد فیل اشاره می‌کند. شمار روایات گزارشگر امور عادی مجموعاً ۲۶ است. همه روایات منقول از علی بن ابراهیم قمی در این دسته جای می‌گیرد.

روایات بیان‌کننده امور غیر طبیعی

چهارده روایت اطلاعاتی مربوط به امور غیرطبیعی دربردارد و از پیامبر(ص) چهره‌ای فرابشری نشان می‌دهد. تأکید این روایات بر منزلت قدسی پیامبر(ص) و ائمه(ع) است که برخی جریان‌های شیعه در آن تردید دارند. روایات حاکی از تفویض امور مخلوقات و حرام‌ها و حلال‌ها به ائمه(ع) (روایت ۵)، خلقت پیشین و نوری پیامبر(ص) و ائمه(ع) و پیمان مخلوقات بر پیروی از اهل‌بیت(ع) (روایت ۳ تا ۱۰)، سایه نداشتن پیامبر(ص) و سلام جمادات بر ایشان (روایت ۱۱)، تعیین امام علی(ع) به جانشینی پیامبر(ص) در معراج (روایت ۱۳)، نامه تعزیت خداوند به اهل‌بیت(ع) در رحلت پیامبر(ص) (روایت ۱۹)، نورافشانی آن حضرت در شب (روایت ۲۰) و شیر

خوردن پیامبر(ص) از سینه ابوطالب در کودکی (روایت ۲۷) از جمله این احادیث است. این روایات با گرایش‌های مفوضه همسوست که ائمه(ع) را فوق بشر، دارای علم نامحدود و توانا بر تصرف در کائنات می‌دانستند. این گروه معتقد بودند که خداوند کار جهان از خلق و رزق و اختیار و تشریح احکام را به ائمه(ع) تفویض فرموده است (فرمانیان، ۱۳۸۷: ۱۴۳). روایات محمد بن سنان و مفضل بن عمر در این دسته جای دارد. به‌طور کلی، در این احادیث، دو خط پی‌گیری می‌شود: اول نشان دادن جایگاه دینی پیامبر(ص) و دوم جایگاه دینی امام علی(ع) و اهل بیت(ع) که استمرار پیامبر(ص) هستند. اتحاد امام علی(ع) با پیامبر(ص) در این روایات، از هنگام آفرینش نور این دو آغاز شده و در مراحل بعدی زندگی رسول خدا(ص)، خود را نشان می‌دهد. آفرینش نوری پیامبر(ص)، علی(ع) و ائمه(ع)، سال‌ها پیش از آفرینش موجودات انجام و اطاعت و پیروی از آنها به مخلوقات سفارش شده است. در معراج، به ولایت امام علی(ع) اشاره می‌شود و پیامبر(ص) برای علی(ع) و شیعیان او استغفار می‌کند. به پدر امام علی(ع) بهای ویژه‌ای داده شده و او در حد انبیاء(ع) معرفی می‌شود که مأمور رساندن وصایای رسولان گذشته به پیامبر اسلام(ص) بودند. پس از درگذشت پیامبر(ص)، ادامه مأموریت ایشان بر عهده اهل بیت(ع) قرار می‌گیرد و در شب وفات پیامبر(ص)، نامه تعزیت خداوند به اهل بیت(ع) می‌رسد که در آن، خداوند جایگاه اهل بیت(ع) را بیان می‌کند و دوستی با آنان و اطاعت از ایشان را واجب می‌شمارد.

روش ارائه بخش حدیثی

نظم در ساختار داخلی از ویژگی‌های روش تنظیم این بخش است. کلینی با نظم خاصی، احادیث را مرتب کرده و میان احادیث چهل‌گانه باب ارتباط وجود دارد. ده حدیث اول به پیش از بعثت پیامبر(ص) مربوط است و درباره خلقت پیامبر(ص) و برتری او از مخلوقات است. یازده روایت بعدی راجع به ویژگی‌های ناشی از پیامبری، مانند سایه نداشتن و ساطع شدن نور از ایشان در تاریکی است. سیزده روایت بعد به بستگان پیامبر(ص)، شامل عبدالمطلب، ابوطالب، پدر و مادر آن حضرت، حمزه، جعفر و حسنین(ع) اختصاص یافته است. شش روایت پایانی درباره درگذشت پیامبر(ص) و شیوه دعا کردن برای آن حضرت است. بنابراین، چینش داخلی روایات منطقی است.

اکتفای به چهل حدیث، در این باب نیز ممکن است به دلیل اهمیت این عدد بوده باشد. برخی روایات، به ظاهر، در جای خود قرار ندارد؛ اما در واقع، با توجه به حدیث پیشین و برای توضیح درباره آن و برطرف کردن ابهامش آمده است؛ مثل روایت ۳۹ و ۴۰. چون در حدیث ۳۸ ضمن بیان کیفیت نماز بر پیامبر(ص)، آیه «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ ... وَ سَلَّمُوا تَسْلِيمًا» (احزاب: ۵۶) آمده است، در حدیث بعدش، مراد از سلام بر پیامبر(ص) و در حدیث ۴۰، نحوه درود فرستادن امام صادق(ع) بر ایشان بیان شده است.

مشخص بودن منابع هم، در ارائه احادیث کافی رعایت شده است. اگرچه روشن نیست کلینی حدیث این باب را چگونه از استادانش دریافت کرده، او با ارائه اسناد، مسیر نقل و منشأ حدیث را مشخص کرده است. تک تک احادیث این باب مسند و دارای ناقلان مشخص است. کلینی ۳۱ حدیث این باب چهل حدیثی را به صورت مستقیم، از استادان خود نقل و ۸ حدیث را با تعبیر «عدة من اصحابنا» آغاز می کند که به افراد تعریف شده ای از میان استادان وی بازمی گردد (حمادی و طباطبایی، ۱۳۹۱: ۱۰۰-۱۰۱).

کلینی امانت علمی را در التزام به آنچه از استادانش شنیده یا در کتابها دیده رعایت کرده است. اگر دو حدیث، از جهت متن و سند، با یکدیگر اندک تفاوتی داشته باشد، وی مسیر هر دو سند را در بخش اختلافی مشخص و تفاوت های متنی را نیز ذکر کرده است؛ مثل روایت های ۲۱ و ۲۴. او درباره روایت ۲۱ توجه می دهد که متن نقل شده از ابن فضال افزوده ای دارد.

با این حال، سند همه روایات این باب متصل نیست. برخی از روایات مرسل^۱ و تعدادی مرفوع است. روایت های ۸، ۱۰، ۱۶، ۱۹، ۲۱ و ۴۰ مرسل و روایت های ۳۲ و ۳۹ مرفوع است؛ چنان که خود کلینی تذکر می دهد (عن محمد بن عبدالله رفعه؛ بعض اصحابنا رفعه). در این کتاب، گرچه شیوه کلینی به کارگیری اسناد است، گاه روایتی،

۱. مرسل روایتی است که از سلسله سند آن، یک راوی یا بیشتر حذف یا یکی از رجال سندش، به گونه مبهم ذکر شده باشد. کلینی در روایت هشتم نمی توانسته به صورت مستقیم، از سهل بن زیاد نقل کرده باشد؛ بلکه از دابی خود، علی بن محمد (علان)، روایت کرده؛ اما نام علان، در سند نیامده است. وضع روایت دهم نیز چنین است و نام احمد بن ادريس، در سند از قلم افتاده است.

مانند روایت ۲۹، بدون ذکر سند، ذیل روایت پیشین بیان می‌شود. در روایت ۲۹، برای اثبات ایمان ابوطالب، به بندی از شعر او به روایت امام صادق(ع) استناد شده است. کلینی در ادامه، روایتی را نقل می‌کند که متضمن دو بیت دیگر از اشعار ابوطالب است؛ ولی مشخص نمی‌کند روایت از کدام امام است و هیچ سندی ارائه نمی‌دهد.

بر اساس منطق کلینی در گزینش روایات، افراد موجود در اسناد این باب، خاستگاه‌ها و گرایش‌های فکری گوناگون دارند. کلینی بر اساس نام راویان، روایتی را حذف نکرده و به ضعیف یا ثقه بودن آنها توجهی نداشته است. به نظر می‌رسد کلینی بیشتر به محتوای احادیث نظر داشته و کوشیده تا میان دو خط فکری امامیه تلفیقی صورت دهد و در قالب گزینش احادیث، نظریه و طرح خویش را تکامل بخشد. از این جهت، افراد موجود در سند اولویت نخست و مورد توجه جدی وی نبوده؛ بلکه براینده متن برای وی مهم‌تر بوده است؛ او از همین رو، از آوردن روایات افراد متهم به غالیگری یا گرایش‌های دیگری چون واقفیه و فطحیه ابایی نداشته و آنچه را به کار گرفته که می‌توانسته است دیدگاه‌هایش را تقویت کند. احادیث برگزیده کلینی نشان می‌دهد که او در کشاکش‌های میان جریان‌های داخلی شیعه، بیشتر جانب گروهی را گرفته که بر منزلت قدسی اهل بیت(ع) تأکید می‌کردند؛ گرچه عرصه را مطلقاً در انحصار آنها قرار نداده است. حرکت میان این دو جریان نقشه راه کلینی و مهم‌ترین معیار گزینش روایات در روش‌شناسی اوست.

در باب «مولد النبى(ص)» هیچ اظهار نظری از کلینی ثبت و هیچ روایتی با روایت دیگر مقایسه یا بر دیگری ترجیح داده نشده است. از آوردن اخبار متعارض نیز پرهیز شده و برای زدودن ابهام برخی روایات کوششی صورت نگرفته است؛ از جمله برای برطرف کردن ابهام دو روایت مربوط به اسلام آوردن ابوطالب به حساب جُمَل (روایت ۳۲ و ۳۳). کلینی همچنین، یک محتوا را با الفاظ و اسناد گوناگون آورده است. این تکرار می‌تواند ضعف سندی برخی روایات را جبران کند.

محتوای برخی احادیث این باب با اطلاعات تاریخی سازگار نیست؛ برای نمونه طبق حدیث ۳۱، پیامبر(ص) در هجرت به مدینه، به کوه حَجون پناه برد؛ درحالی‌که طبق تاریخ، ایشان در این هجرت، به کوه ثور پناه برد (بلاذری، ۱۴۱۷: ۱/۲۶۰؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱/۱۷۷؛ مقریزی، ۱۴۲۰: ۵۸/۱؛ ذهبی، ۱۴۱۳: ۳۲۱/۱؛ ابن کثیر، ۱۴۰۷: ۱۷۹/۳).

نتیجه

کلینی بیش از دیگر نویسندگان کتب اربعه شیعه، به زندگانی و سیره رسول خدا(ص) توجه کرده است. توجه او به تاریخ و سیره پیامبر(ص) و اختصاص عنوانی ویژه تاریخ در کتاب کافی نشان‌دهنده علاقه صرف او به تاریخ نیست و آنچه در این عنوان پی گرفته شده، گزارش برتری‌ها و ویژگی‌های پیامبر(ص) و امامان(ع)، از دیدی کلامی و برای برقراری تعادل میان دو جریان رقیب شیعی است. روش کلینی در بخش «مولد النبی(ص)» را می‌توان آمیخته‌ای از روش تاریخی و حدیثی دانست. وی در بخش تاریخی، از گزارش‌های مشهور درباره پیامبر(ص) بهره برده و آنها را به صورت موجز و بدون ارائه سند منعکس کرده است؛ چنان که محور مطالب تاریخی مربوط به پیامبر(ص) را گزارش‌های مندرج در کتاب‌های اهل سنت قرار داده و گزارش‌های شیعی را به صورت فرعی و ذیل روایت مشهور درج کرده است. مرجعیت راوی و سند که برای برخی محدثان حرف نخست را می‌زده، از نظر کلینی، ارزش درجه نخست را نداشته است؛ از این رو، وی از احادیث با اسناد مخدوش و تردیدبرانگیز هم در رسیدن به اهداف و اندیشه‌هایش استفاده کرده است.

منابع

قرآن مجید

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). *من لا یحضره الفقیه*، ج ۱ و ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
ابن حبیب بغدادی (بی‌تا). *المحبر*، بیروت: دارالآفاق الجديدة.
ابن داود حلّی، حسن بن علی (۱۴۱۱ق). *رجال ابن داود*، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
ابن سعد، محمد بن سعد (۱۴۱۰ق). *طبقات الکبری*، ج ۱، بیروت: دارالکتب العلمیة.
ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۷۹ق). *المناقب*، ج ۱، قم: علامه.
ابن غضائری، احمد بن حسین (۱۳۶۴ق). *رجال ابن غضائری*، ج ۱، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۰۷ق). *البدایة و النهایة*، ج ۳، بیروت: دارالفکر.
اربلّی، علی بن عیسی (۱۴۲۱ق). *کشف الغمّة*، ج ۱، قم: رضی.
امین، محسن (۱۴۰۳ق). *اعیان الشیعة*، ج ۱، بیروت: دارالتعارف.
بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱ق). *صحیح البخاری*، ج ۵، بیروت: دارالفکر.
بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ق). *انساب الاشراف*، ج ۱، بیروت: دارالفکر.
حمادی، عبدالرضا؛ طباطبائی، محمدکاظم (۱۳۹۱ش). «*الكافی و گفتمان حدیثی*»، *علوم حدیث*، سال ۱۷، شماره ۶۶، ص ۹۸-۱۱۳.
داداش‌نژاد، منصور؛ کرمی، فاطمه (۱۳۹۳ش). «*ارزیابی و بازیابی مستندات گزارش‌های تاریخی کلینی درباره مولد النبی(ص)*»، *علوم حدیث*، سال نوزدهم، شماره ۷۱، ص ۱۶۲-۱۸۵.
ذهبی، محمد بن احمد (۱۴۱۳ق). *تاریخ الاسلام*، ج ۱، ج ۲، بیروت: دارالکتب العربی.
طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۹۰ق). *اعلام الوری بأعلام الهدی*، تهران: اسلامیة.
طوسی، محمد بن حسن (۱۳۹۰ق). *الاستبصار فیما اختلف من الاخبار*، تهران: دارالکتب الاسلامیة.
_____ (۱۴۰۷ق). *تهذیب الاحکام*، ج ۲، تهران: دارالکتب الاسلامیة.
_____ (۱۳۸۱ق). *رجال طوسی*، ج ۱، نجف: انتشارات حیدریه.
_____ (بی‌تا). *الفهرست*، ج ۱، نجف: المكتبة المرتضویة.
علامه حلّی، حسن بن یوسف (۱۴۱۱ق). *الخلاصة للحلی*، قم: دارالذخائر.
فرمانیان، مهدی (۱۳۸۷). *آشنایی با فرق تشیع*، قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه.
کشی، محمد بن عمر (۱۳۴۸ش) *رجال الکشی*، ج ۱، مشهد: انتشارات دانشگاه مشهد.
کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الكافی*، ج ۲ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷، تهران: دارالکتب الاسلامیة.
مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۴). *تصحیح اعتقادات الامامیة*، تحقیق حسین درگاهی، قم: کنگره شیخ مفید.
_____ (۱۴۱۳ق). *مسار الشیعة*، قم: کنگره شیخ مفید.
مقریزی، احمد بن علی (۱۴۲۰ق). *امتاع الاسماع*، ج ۱، بیروت: دارالکتب العلمیة.
نجاشی، احمد بن علی (۱۴۰۷ق). *رجال النجاشی*، ج ۱، قم: انتشارات جامعه مدرسین.